

14. Положення про Всеукраїнську міжвідомчу координаційно-методичну раду з правової освіти населення [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=366-95-%EF>.

ОСНОВЫ ОРГАНИЗАЦИИ И УПРАВЛЕНИЯ ПРАВОВЫМ ВОСПИТАНИЕМ

Данильян О. Г.

Рассмотрены особенности организации и управления правовым воспитанием в демократическом обществе. Выделены субъекты, основные этапы и направления организации правового воспитания. Сделан вывод о том, что для организации эффективного правового воспитания в современном обществе все осуществляемые правовоспитательные мероприятия должны быть объединены в определенную систему взаимосвязанных и последовательных действий различных субъектов общества, объединенных общим замыслом и действующих по единой программе.

Ключевые слова: организация правового воспитания, управление правовым воспитанием, этапы организации правового воспитания, эффективность правового воспитания, социальный контроль, правосознание.

BASES OF ORGANIZATION AND MANAGEMENT BY LEGAL EDUCATION

Daniljan O. G.

The features of organization and management by legal education in a democratic society are examined in the article. Subjects, basic stages and directions of organization of legal education are selected. It is drawn to the conclusion, that for organization of effective legal education in a modern society all measures of legal education must be incorporated in the certain system of interconnected and consecutive actions of different subjects of a society incorporated by a general project and working under a single program.

Key words: organization of legal education, management by legal education, stages of organization of legal education, efficiency of legal education, social control, sense of justice.

УДК 1:316.4

О. П. Дзьобань, доктор філософських наук, професор;
С. О. Руденко, кандидат філософських наук

ПОЛІТИКА І МОРАЛЬ: ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ РОЗУМІННЯ ВЗАЄМОДІЇ

Здійснено історико-філософський аналіз розуміння співвідношення політики і моралі, починаючи з Античних часів і до сьогодення. Простежено розвиток розу-

міння взаємодії політики і моралі від античної парадигми «прекрасної моральності», через середньовічну теологічну парадигму, теорію «ефективності політики» Н. Макіавеллі та «політичного режиму» мислителів Нового часу, моральну теорію І. Канта до теорій М. Вебера і П. Бурдьє.

Ключові слова: політика, мораль, держава, суспільство, влада.

Актуальність проблеми. Сучасні вітчизняні соціокультурні реалії надзвичайно гостро актуалізують проблему моральності політики і політиків. Новітнє соціогуманітарне знання з необхідністю вимагає звернутися до ідейно-теоретичних джерел класичної філософської та політичної думки. Одне з провідних місць у цьому контексті посідає політична думка минулого, яка предстала оригінальні ідеї стосовно теми співвідношення політики і моралі.

Аналіз останніх джерел і публікацій свідчить про те, що, незважаючи на дослідницьку базу класичної спадщини, все ще залишається неоднозначним розуміння окремих аспектів морально-політичної проблематики. Тому **метою** статті є здійснення історико-філософського аналізу рефлексії співвідношення політики і моралі¹.

Співвідношення політики і моралі — це проблема, що викликала і викликає численні дискусії в літературі. Обговорення цієї теми має достатньо солідну традицію; у різні історичні епохи з тим чи іншим ступенем актуалізації і проблематизації ті чи інші ракурси даної проблеми певним чином висвітлено та розроблено.

Можна стверджувати, що вже в рамках античної філософської і політичної думки позначилися деякі грані, деякі аспекти обговорення означеного питання. Античні мислителі приділяли велику увагу проблемам найкращої держави, віддаючи перевагу тим формам політичного устрою, які, на їхню думку, найбільшою мірою відповідали інтересам досягнення щастя індивідів, тобто уявлення про досконалий політичний устрій були споконвічно етизованими.

Розвиваючи теоретичну сюжетну лінію категорій осіб, допущених до участі у політичній діяльності, Сократ, Платон і Арістотель порушували питання про моральні чесноти індивідів, наділених владними повноваженнями. Визначення і класифікація форм держави, розгляд механізмів переходу від однієї форми правління до іншої, міркування про основні принципи полісної організації містили в собі значний моральний підтекст. У цілому в рамках античної класики досліджувана проблема розв'язувалася у руслі парадигми «прекрасної моральності», тобто передбачалося, що політичне і моральне перебувають у стані гармонійної рівноваги, оскільки держава є не що інше, як втілення загального добра. «Усі спілкування прагнуть до того чи іншого

¹ Тема цієї статті безпосередньо пов'язана з соціально-філософськими дослідженнями у межах комплексної цільової програми НДР «Філософські та культурологічні проблеми духовного життя суспільства та розвитку особистості», яку розроблює кафедра філософії Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого.

блага, — писав Арістотель, — причому більше за інших і до вишого з усіх благ прагне те спілкування, що є найважливішим із усіх і обіймає собою всі інші спілкування. Це спілкування й називається державою, або спілкуванням політичним» [1, с. 326].

В епоху Середньовіччя суспільно-політична та філософська думка звернулася до ідеї існування Бога. Утім розгорнута в цей час система раціональних суджень і доказів «ніколи не могла бути повною, оскільки в них йшлося про явище, що заздалегідь оголошувалося незбагненим» [2]. У політичній думці Середньовіччя вже позначилися деякі елементи суперечливості в тлумаченні співвідношення політичного і морального. З одного боку, концепція, яка обґрунтовується в цей час, відстоювала ідеї сильної монархічної держави, що відповідає біблійній настанові: «один Бог на небі і один цар на Землі». У такого государя були розв'язані руки в тоталітаристському руслі: він міг здійснювати політику, засновану на аморальних принципах. З другого боку, політична концепція епохи Середньовіччя містила в собі деякі перспективні демократичні ідеї про необхідність поступального руху від недосконалого і аморального «Граду Земного» до досконалого і високоморального «Граду Небесного» [10].

Політичний мислитель епохи пізнього Відродження Нікколо Макіавеллі чітко і гостро позначив надзвичайно складний і неоднозначний характер співвідношення означених сфер суспільного життя. Він піддав скрупульозному аналізу події сучасної йому дійсності, політичні платформи різних акторів політичного процесу та їхні політичні прагнення, підкоривши цей аналіз інтересам досягнення благополуччя батьківщини [4]. За словами Ф. Де Санктіса, «відкинувши все надлюдське, все надприродне, Макіавеллі закладає в основу життя батьківщину. Призначення людини на землі, її найперший обов'язок — це патріотизм, турбота про славу, велич, волю батьківщини. Вихваляючи великодушність, милосердя, набожність, щирість та інші чесноти, Макіавеллі визнає їх лише тією мірою, наскільки вони можуть служити зміцненню батьківщини, її слави та могутності» [3, с. 212]. Н. Макіавеллі вважав, що для досягнення високої політичної мети — подолання роздробленості Італії, здійснення гідної відсічі іноземним військам, подолання тиранії — усі засоби є прийнятними. Він писав: «Жорстокість буде застосована добре, коли її виявляють відразу і з міркувань безпеки, не виявляють наполегливість у ній і по можливості повертають на благо підданих» [5, с. 372]. Італійський мислитель вивільнив дослідження від релігійного і морального контролю, поставивши в центр політичного аналізу проблему ефективності політики, способів і засобів досягнення цілей.

У Новий час у центрі уваги політичної думки стояла проблема не стільки форм правління, скільки політичного режиму. Держава виступала у теоретиків буржуазії у вигляді організації влади, покликаної гарантувати власність

і права індивідів, а також розв'язувати в законному порядку колізії, що виникають між індивідами і державою, інститутами і державою. «Держава виявляється тим самим засобом утвердження (і одночасно станом) правопорядку як рівноваги між окремою волею і загальним добром» [2]. Іншою найважливішою парадигмальною настановою політико-філософських поглядів цього часу був погляд на людину з її потребами і соціальними якостями як на вихідний пункт учень про право і державу. Це зумовило яскраво виражений морально-аксіологічний аспект доктрин природного права. Здатність людини «давати собі закон» і без усякого зовнішнього примусу боротися за його здійснення була в І. Канта ні чим іншим, як виявом «моральної автономії» індивіда. Остання як морально-конституційована свобода волі вимагає для себе простору у вигляді «зовнішніх», громадянських свобод. Політичний порядок є не що інше, як політичний простір людської моральності, і тільки там, де він приймається в цьому значенні, боротьба за нього і безумовна повага до нього перестають залежати від ситуаційно мінливих уявлень про умови досягнення щастя, благополуччя та успіху [6]. Тенденція кантівського морального обґрунтування політики і права полягала в тому, що в політичному порядку і правовій законності він вбачав гарантію невторчання держави у процес індивідуального самовиховання. Так обґрунтовуються спочатку розбіжності, а потім і взаємодія політичних і моральних норм.

На початку ХХ ст. у розвитку політичної і правової думки з'явилися нові тенденції, що давали підстави для обговорення теоретичної сюжетної лінії законності, гарантій рівності перед законом, свободи і прав особистості. Ця обставина у всій гостроті позначає актуальність обговорення теми співвідношення політики і моралі крізь призму єдності і взаємозв'язку особистісного, процесуального та інституційного підходів.

Найважливішою ланкою обговорення проблеми співвідношення політики і моралі в цей час є досить традиційний для політичної думки варіант вивчення теми в інституційному контексті. Блискучий аналіз співвідношення політичного і морального подав у цьому аспекті видатний німецький соціолог і політолог Макс Вебер. Вебер, який тяжів до понятійної визначеності, дійшов до виявлення різних аспектів проблеми, що цікавить нас, через когнітивну даність. Його міркування про співвідношення політики і моралі внаслідок зазначеної обставини набули систематизованого, концептуально оформленого вигляду. Мислитель вважав, що співвідношення названих субстанцій не може не мати драматичного характеру, оскільки політика і мораль становлять явища з різною природою, через що вони підкоряються у своєму русі різним законам функціонування і розвитку. Мораль являє собою інстанцію, сутністю якої є узгодження різноманітних форм життєдіяльності, кореляція різних, а часом і альтернативних цілепокладань. Виступаючи як «неписаний закон», мораль зближує індивідів, пропонуючи їм деякі правила спільного життя,

котрих вони повинні неухильно додержуватися. На думку М. Вебера, мораль — це щось непорушне, це не «фіакр, який можна зупинити в будь-який момент, аби входити і виходити на свій розсуд» [7, с. 632].

Що ж стосується політики, то вона є споконвічно конфронтаційною, оскільки одним із застосовуваних у ній засобів є застосування насильства, що за своїми субстанціональними підставами суперечить нормам моральності. Відповідно до тверджень М. Вебера, «держава є тією людською спільнотою, яка усередині певної сфери ... претендує на монополію легітимного фізичного насильства» [7, с. 645]. Через розбіжності і навіть протилежність інтересів політика може роз'єднувати людей і у відомому сенсі роз'єднувати, дезінтегрувати суспільне життя.

Отже, політика і мораль суть різні начала суспільного життя. Але М. Вебер не довів розрізнення позначених інститутів до абсолютних форм, до протиставлення компетенцій. Він спробував виявити зони зіткнення, перетинання їх через установлення єдності інституційного і процесуального критеріїв аналізу суспільних явищ. «Етика відповідальності» і «етика переконань» є, на його думку, тими самими принципами, які «відповідають» за вторгнення моральності в політику. «Етика переконання» розрахована на дію таких мотивів людської поведінки, як сила духу та ідейна переконаність; вона означає неухильне додержання моральних принципів. «Етика відповідальності» припускає прийняття відповідальних, зрілих рішень, що випливають із передбачення наслідків політичної дії на основі врахування конкретної обстановки, готовності політика відповідати за ті результати своїх дій, які можна було б прогнозувати. «Етика відповідальності» припускає можливість певних моральних витрат у політиці за умови, що це може запобігти більшому злу. М. Вебер позначив поворот від процесуального до особистісного аналізу проблеми співвідношення політики та моралі і тим самим замкнув означену проблему сюжетною лінією, що надає обговоренню концепту певної закінченості. Можливість обрання лінії поведінки, заснованої на тій чи іншій максимі, в результаті визначається самою особистістю. Мислитель сформулював проблему морального змісту політичних відносин крізь призму впливу на них особистості, яка володіє особливими характеристиками, що відповідають високим моральним критеріям. «Порушивши питання про те, — писав М. Вебер, — які якості дають йому (політику) надію впоратися із владою, ми вступаємо у сферу етичних питань: тому що саме до них належить питання, якою треба бути людині, щоб їй дозволено було покласти руку на спиці колеса історії» [7, с. 162]. Особливо актуалізується автором проблема вирішальних якостей політика: чесності, відповідальності, готовності безкорисно служити справі.

У сучасній науковій літературі інтерпретація співвідношення політики і моралі не тільки продовжує вихідні традиційні принципи дослідження, а й позначає деякі нові дослідницькі лінії. Один з оригінальних і, безумовно,

таких, що заслуговують на увагу, теоретичних сюжетів, представляє відомий французький соціолог П'єр Бурдьє. Опозиційнучи попереднім теоретичним конструкціям, він намагається додати своїм побудовам глибоко критичного і рефлексивного характеру. За слушним зауваженням М. Шматка, «його діалектичне і часом парадоксальне мислення спрямоване на критику не тільки соціальної або політичної реальності пережитого періоду, а й на саму соціологію як інструмент пізнання соціального світу» [8, с. 47]. Теоретичні новації в буквальному значенні слова пронизують соціологічну систему П. Бурдьє. До них ми відносимо й досягнення когнітивного характеру. Насамперед мислитель уводить поняття «агента» — суб'єкта діяльності, у тому числі політичної, як індивіда, що переборює деякі заданості дійсності («структури»). Далі це поняття «габітусу» як системи диспозицій, що дозволяють агентові спонтанно орієнтуватися в соціальному та політичному просторі і реагувати більш-менш адекватно на ті чи інші події. І, нарешті, це поняття «поля» як «історично сформованого щодо автономного простору гри зі своїми інституціями і логікою функціонування» [2].

Означені підходи в тлумаченні співвідношення політики і моральності виявляються у такому. «Агент», «габітус» і «поле» перетинаються в опрацюванні стратегії як орієнтованої практики, що виявляється об'єктивно «підігнаною» до ситуації. Такий перетин виявляється в тому, що з огляду на привабливість моральних принципів агенти «прагнуть зробити видимість відповідності (у діях чи намірах) універсальному правилу, навіть якщо їхня практика суперечить правилу або не має у своїй основі підпорядкування [9, с. 323]. П. Бурдьє підкреслює, що логіка функціонування «політичного поля» диктує відповідну лінію поведінки «агента», а саме безперервне «переміщення себе в рамки правил» з метою постійного відтворення видимої відповідності зазначеному співвіднесенню.

Як бачимо, аналіз П. Бурдьє спрямовано на дослідження не партій чи політичних рухів, а внутрішніх пружин, що визначають розвиток політики. Застосовуючи загальні принципи концепції добудови і функціонування «соціального поля» до «політичного поля», вона намагається визначити принципи розподілу в «полі політики» домінуючих або підпорядкованих позицій, влади, легітимного насильства і у більш широкому контексті розподілу політичного простору. Ці механізми, що визначають неминучість підпорядкування «агента» непорушним правилам, які визначають функціонування «політичного поля», є такими. По-перше, особливістю «політичного поля» є його публічність, у відомому сенсі «прозорість», «відкритість для уваги громадськості». Агенти змушені, принаймні, привселюдно демонструвати прихильність відомим моральним правилам і нормам. «Санкції політичного скандалу, — розмірковує П. Бурдьє, — неминуче наздоганяють офіційного виразника, який видає, що він у дійсності не робить групі того, що йому принесло

визнання групи» [9, с. 324]. По-друге, зовнішня, часом формальна прихильність відомим моральним настановам визначається міркуваннями вигоди, престижу тощо. Групи всебічно винагороджують поведінку, яку вони вважають універсальною, тобто такою, що відповідає чеснотам. Чеснотою в цьому разі є «показна повага відносно ідеалу безкорисливості», «підпорядкування «Я» «нам», «жертвування приватного інтересу на користь спільного». По-третє, універсалізація є не що інше, як вияв «стратегії легітимації». В умовах твердої конкурентної боротьби декларування прихильності моральним правилам є способом «залучення групи на свою сторону». «У протиставленні з форменим твердженням свавілля (тому, що я хочу цього; тому, що так мені приємно), — підкреслює П. Бурдьє, — співвіднесення з універсальністю правил являє собою піднесення до символічної могутності, пов'язане із прийняттям універсальної форми, офіційної формули, загального правила» [9, с. 326]. По-четверте, «існування інтересу до чесноти» визначається самою логікою політичної боротьби. Апеляція до «чесноти в усіх її формах» додає «бонусів» тій політичній групі, що відверто прагне «монополії легітимного символічного насильства, за право диктувати право, істину, благо».

П. Бурдьє пропонує розглядати «поле політики» не в ключі чогось даного, статичного та незмінного, а в динамічному ракурсі, що розвивається. Для нього «поле політики» є і умовою, що постійно виробляється, і результатом політичної практики. Формальна, а не реальна відповідність стратегіям універсалізації не веде неминуче до моралізму благих намірів. От чому П. Бурдьє говорить про умови, «яких слід додержуватися для того, щоб політична практика піддавалася постійно тесту на універсалізабельність, щоб саме функціонування політичного поля пропонувало агентам, які в ньому задіяні, повний робочий день, такі обмеження і контроль, що вони були б примушені до реальних стратегій універсалізації» [9, с. 328]. Отже, П. Бурдьє порушує питання про «обмеження» і «контроль» у політичній сфері на предмет їх відповідності стратегіям універсалізації. Він доходить висновку про те, що порушувати питання про «мораль у політиці» можна лише тоді, коли будуть створені відповідні інституційні засоби для політики моралі.

Висновки. Політична думка минулого і сьогодення представила оригінальні ідеї за темою співвідношення політики і моралі. Обговорення проблеми в історико-теоретичному ракурсі виявляється досить перспективним, що, безсумнівно, сприяє самовизначенню сучасної соціально-філософської і політичної науки, посиленню її рефлексивного начала, збагаченню її змістовного і термінологічного підґрунтя. Значним творчим потенціалом у даному контексті володіють, зокрема, висунуті мислителями минулого і сучасності. У рамках античної класики було сформульовано найважливішу ідею про те, що політичне життя має служити інтересам досягнення загаль-

ного блага, реалізації загального інтересу на рівні держави і суспільства. Політична думка Середньовіччя проголосила необхідність установа загального політичного порядку на високих моральних принципах, необхідність подолання «розірваності» ідеального і реального. Н. Макиавеллі «розвів» політичне та моральне і тим самим у всій гостроті позначив теоретичну лінію вивчення складної взаємодії цілей і засобів у політиці. Новий час актуалізував проблему точно правового імперативу, що полягає в нормуванні зовнішньої примусової сили моральною автономією і незалежністю особистості. Творчість М. Вебера знаменувала якісно новий поворот в обґрунтуванні теми, бо фіксувала єдність особистісного, інституційного та процесуального підходів як передумови адекватного обґрунтування проблеми. Також німецький мислитель у всій гостроті позначив питання про моральні якості політичного діяча. І, нарешті, у творчості П. Бурдьє ми простежуємо позначення необхідності додержання не формальних, а реальних стратегій універсалізації, а також вимогу інституціонування моральних вимог як передумови легітимності політичного порядку, підтримання стабільності і злагоди в суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аристотель. Политика / Аристотель ; пер. с древнегреч. С. А. Жебелева, М. Л. Гаспарова. — М. : Хранитель, 2006. — 393 с.
2. Семенова Р. У. Соотношение политики и морали: историко-теоретический аспект концепта и его актуальность для современного политического знания [Электронный ресурс] / Р. У. Семенова. — Режим доступа : <http://www.tisbi.ru/>.
3. Де Санктис Ф. Макиавелли / Де Санктис Ф. — М. : ЗАО «Изд-во ЭКСМО-Пресс»; Х. : Фолио, 2001. — 342 с.
4. Дзьобань О. П. Філософсько-правові аспекти творчості Нікколо Макиавеллі / Дзьобань О. П., Гайдашук К. В. // Право і безпека. — 2006. — Т. 5. — № 4. — С. 15–19.
5. Макиавелли Н. Государь / Макиавелли Н. — М. : Мысль, 1990. — 769 с.
6. Дзьобань О. П. Проблема індивідуальної та колективної безпеки у творчості Томаса Гоббса та Іммануїла Канта (філософсько-правовий аспект) / О. П. Дзьобань, Ю. С. Разметаєва // Проблеми філософії права. — Т. III. — № 1–2. — Київ-Чернівці : Рута, 2005. — С. 368–373.
7. Вебер М. Политика как призвание и профессия / М. Вебер. — М. : Прогресс, 1990. — 742 с.
8. Шматко Н. А. Введение в социализм Пьера Бурдьє / Н. А. Шматко // Социология политики. — М. : Socio-Logos, 1993. — 356 с.
9. Бурдьє П. Социальное пространство: поля и практики / П. Бурдьє ; пер. с франц. Н. А. Шматко. — М. : Ин-т экспер. социологии, 2005. — 576 с.
10. Дзьобань О. П. Ідея теократичного панування у вченні Августина Блаженного та її практичне втілення у середні віки / О. П. Дзьобань, С. Б. Жданенко // Наук. зап. Харк. ун-ту Повітр. Сил. Соціальна філософія, психологія. — Х. : ХУПС, 2007. — Вип. 3 (29). — С. 30–38.

**ПОЛИТИКА И МОРАЛЬ:
ИСТОРИКО-ФИЛОСОФСКИЙ АСПЕКТ ПОНИМАНИЯ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ**

Дзёбань А. П., Руденко С. А.

Осуществлен историко-философский анализ понимания соотношения политики и морали, начиная с Античных времен и заканчивая современностью. Отслежено развитие понимания взаимодействия политики и морали от античной парадигмы «прекрасной нравственности» через средневековую теологическую парадигму, теорию «эффективности политики» Н. Макиавелли и «политического режима» мыслителей Нового времени, моральную теорию И. Канта к теориям М. Вебера и П. Бурдьё.

Ключевые слова: политика, мораль, государство, общество, власть.

**POLICY AND MORAL: HISTORICAL AND PHILOSOPHICAL
ASPECT OF UNDERSTANDING OF COOPERATION**

Dzeban A. P., Rudenko S. A.

The historical and philosophical analysis of understanding of correlation of policy and moral is carried out since ancient times and concluding by nowadays. Development of understanding of cooperation of policy and moral is watched from the ancient paradigm of «wonderful morality», through a medieval theology paradigm, theories of «efficiency of policy» of N. Makiavelli and «political mode» of thinkers of New time, moral theory of I. Kant, to the theories of M. Webber and P. Burdier.

Key words: policy, moral, state, society, power.

УДК 130.2

*О. Ю. Панфілов, доктор філософських наук, доцент;
О. О. Савченко, кандидат філософських наук*

**ІННОВАЦІЙНІ ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ОСВІТНЬОГО
СЕРЕДОВИЩА ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ
В КОНТЕКСТІ НОВОЇ ОСВІТНЬОЇ ПАРАДИГМИ**

Проаналізовано деякі принципи і шляхи побудови інноваційного освітнього середовища, без чого сьогодні в межах вищого навчального закладу неможливо підготувати високопрофесійного фахівця та сформуванню гармонійно розвинену особистість.

Ключові слова: інноваційна освіта, базові компетенції, освітнє середовище, прогресивно-гуманістична парадигма освіти.

Актуальність проблеми пов'язана з тим, що у зв'язку з процесами глобалізації та інтеграції України в світовий простір, економічними реформами,